

АСЭНСАВАННЕ ЛІТАРАТУРНАГА ПРАЦЭСУ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XX СТАГОДДЗЯ Ё ПРАЦАХ К. ХРОМЧАНКІ

П. І. Навойчык

*Кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр-т Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
navoich@bsu.by*

Разглядаюцца асноўныя напрамкі навуковай і педагогічнай дзейнасці вядомага беларускага вучонага, даследчыка беларускай літаратуры Кузьмы Хромчанкі. Адзначаецца яго ўклад у асэнсаванне беларускай літаратуры пачатку XX ст., а таксама літаратуры Заходняй Беларусі 1930-х гадоў. У сваёй выкладчыцкай дзейнасці Хромчанка быў звязаны з распрацоўкай курсаў лекцый, прысвечаных нацыянальным літаратурам Савецкага Саюза, а пазней – літаратурам бліжняга замежжа. Вучоны зрабіў значны ўклад у вывучэнне беларуска-ўкраінскіх літаратурных узаемасувязей і творчай спадчыны Тараса Шаўчэнкі.

Ключавыя словы: літаратуразнаўства; беларуская літаратура; даследчык літаратуры; літаратурныя ўзаемасувязі; манаграфія; выкладчык; філалагічны факультэт.

ОСМЫСЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА В РАБОТАХ К. ХРОМЧЕНКО

П. И. Навойчик

*Кандидат филологических наук, доцент,
Белорусский государственный университет,
пр-т Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь,
navoich@bsu.by*

Рассматриваются основные направления научной и педагогической деятельности известного белорусского ученого, исследователя белорусской литературы Кузьмы Хромченко. Отмечается его вклад в осмысление белорусской литературы начала XX в., а также литературы Западной Беларуси 1930-х годов. В своей преподавательской деятельности Хромченко был связан с разработкой курсов лекций, посвященных национальным литературам Советского Союза, а позже – литературам ближнего зарубежья. Ученый сделал значительный вклад в изучение белорусско-украинских литературных взаимосвязей и творческого наследия Тараса Шевченко.

Ключевые слова: литературоведение; русская литература; исследователь литературы; литературные взаимосвязи; монография; преподаватель; филологический факультет.

UNDERSTANDING THE LITERARY PROCESS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY IN THE WORKS OF K. KHROMCHANKA

P. Navoichyk

*PhD, Ass. Professor,
Belarusian State University,
Karl Marks Street 31, 220030, Minsk, Belarus,
navoich@bsu.by*

The article examines the main areas of scientific and pedagogical activity of the famous Belarusian scientist, researcher of Belarusian literature Kuzma Khromchenko. His contribution to the understanding of Belarusian literature of the early 20th century, as well as the literature of Western Belarus of the 1930s is noted. In his pedagogical activity, Khromchenko was associated with the development of lecture courses devoted to the national literature of the Soviet Union, and later – the literature of the near abroad. The scientist made a significant contribution to the study of Belarusian-Ukrainian literary ties and the creative heritage of Taras Shevchenko.

Keywords: literary studies; Belarusian literature; literature researcher; literary relations; monograph; lecturer; Faculty of Philology.

У канцы 1950-х гадоў, пасля выкрыцця культу асобы Сталіна, паўстала вострая неабходнасць адраджэння гуманістычных вытокаў нацыянальнага мастацтва. Склаліся параўнальна спрыяльныя ўмовы для вяртання ў навуковае і літаратурнае жыццё імёнаў пісьменнікаў і іх твораў, аб'ектыўных ацэнак гістарычных падзей, незаслужана забытых у гады сталінскага таталітарызму, выкрасленых з гісторыі як варожых савецкаму грамадству і камуністычнай ідэалогіі. У гэты час у літаратуру прыйшло пакаленне маладых, энергічных людзей з ярка выражанай актыўнай грамадзянскай пазіцыяй, якіх пазней назавуць «шасцідзясятнікамі», узяўшых на сябе смеласць і адказнасць вярнуць у літаратуру «малога чалавека» як цэнтральны аб'ект мастацкага адлюстравання. Сваёй творчасцю яны пераканаўча сцвярджалі неабвержную праўду слоў класіка: «чалавек – гэта цэлы свет».

За апошнія дзесяцігоддзі творчасць пісьменнікаў-шасцідзясятнікаў дастаткова грунтоўна даследавана і належна ацэнена, у тым ліку іх сучаснікамі літаратурнымі крытыкамі. Думаецца, прыйшла пара пакінуць для нашчадкаў і яшчэ адну старонку нашага мінулага – сістэматызаваць і асэнсаваць уклад у беларускую навуку і тых сціплых працаўнікоў ад літаратуразнаўства, не ўвянчаных лаўрамі і дзяржаўнымі прэміямі, але зрабіўшых свой важкі ўклад у вялікую справу вяртання слаўных імён, адраджэння аб'ектыўных ацэнак мінулага. Адным з іх і быў выпускнік літаратурнага факультэта Магілёўскага педагагічнага інстытута (1951) і аспірантуры Акадэміі навук БССР (1956), навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры Акадэміі навук (1956-1966) і выкладчык філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1966–2000) Кузьма Рыгоравіч Хромчанка. Выдатны даследчык беларускай літаратуры і беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей, таленавіты педагог ён

быў чалавекам надзвычай сціплым, у поўным сэнсе інтэлігентным і вельмі далікатным у зносінах з людзьмі. Лёс распарадзіўся так, што ён пайшоў з жыцця роўна ў 80-ты дзень свайго нараджэння – 25 кастрычніка 2009 года, а значыць сёлета яму споўнілася 695.

У сваім хрэстаматычным вершы «Троянди й виноград» («Ружы і вінаград») класік украінскай паэзіі М. Рыльскі пісаў: «у шасты людскага два рівних є крыла». Такімі «крыламі» ў жыцці К. Р. Хромчанкі сталі два асноўныя напрамкі прафесійнай дзейнасці, якія ў роўнай меры былі важнымі для яго, якім ён аддаваўся на поўніцу, якімі жыў штодня – літаратуразнаўчыя даследаванні і выкладчыцкая дзейнасць. Тры гады аспірантуры і дзесяць год працы ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР у якасці навуковага супрацоўніка і вучонага сакратара сталі важкімі старонкамі біяграфіі, калі малады навуковец сфарміраваўся як прафесійны даследчык літаратуры, вызначыўся з напрамкамі далейшых літаратурных даследаванняў. А педагагічнага «хлеба» ён паспытаў яшчэ ў першыя два гады пасля заканчэння Магілёўскага педінстытута, калі працаваў настаўнікам беларускай мовы і літаратуры ў Дзятлаўскай сярэдняй школе (Гродзенская вобласць, 1951–1953). Школьны вопыт стаў добрым падмуркам на чарговым павароце лёсу, калі ў 1966 годзе К. Хромчанка прышоў працаваць выкладчыкам літаратуры на філалагічны факультэт БДУ.

Кола навуковых зацікаўленняў К. Хромчанкі было надзвычай шырокім: літаратурны працэс канца XIX – пачатку XX стст., творчасць пісьменнікаў Заходняй Беларусі ў 20–30-я гады XX ст., беларуска-ўкраінскія літаратурныя ўзаемазвязі і інш. У перыяд працы ў Акадэміі навук і пазней К. Хромчанка шмат працаваў у архівах, дзе карпатліва збіраў звесткі аб жыцці і творчасці пісьменнікаў, вывучаў перапіску рэдакцый газет і часопісаў з аўтарамі, высвятляў акалічнасці пэўных гістарычных падзей, збіраючы і аналізуючы факты з самых розных крыніц. Менавіта фактаграфічная дакладнасць і ўвага да дэталей вызначала выступленні К. Хромчанкі ў друку і на навуковых сімпозіумах, сцвярджала яго аўтарытэт як аб'ектыўнага даследчыка. Безумоўна, у сваіх працах ён вымушаны быў прытрымлівацца пэўных ідэалагічных патрабаванняў і не мог выказацца з поўнай адкрытасцю, але ў любым выпадку імкнуўся да максімальна магчымай праўдзівасці.

Узрастанне К. Хромчанкі як даследчыка літаратуры было даволі дынамічным і плённым: у 1957 годзе ён выступіў у друку з першымі літаратурна-крытычнымі артыкуламі і рэцэнзіямі, а ў 1960 годзе ўжо выдаў першую грунтоўную манаграфію «Піліп Пестрак: Жыццё і творчасць», у аснову якой былі пакладзены матэрыялы кандыдацкай дысертацыі, прысвечанай творчасці пісьменніка. У першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі стаўленне савецкіх ідэолагаў да палітычных і нацыянальна-культурных дзеячаў колішняй Заходняй Беларусі было даволі стрыманае, да творчасці пісьменнікаў-«заходнікаў» прыглядаліся з асаблівай уважлівасцю. І хаця Піліп Пестрак як пісьменнік і дзяржаўны дзеяч падазронасці не выклікаў, больш за тое, займаў вельмі адказныя пасады, выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, пісалася пра яго няшмат. Манаграфія К. Хромчанкі ўпершыню раскрывала перад чытачом асобу творцы ў самых розных сферах яго жыцця і творчай дзейнасці, змяшчала даволі пад-

рабязныя старонкі біяграфіі і дастаткова грунтоўны аналіз лірыкі і прозы, які дазваляў прасачыць, як з гадамі развіваўся талент пісьменніка, і ацаніць яго месца і ролю ў кантэксце нацыянальнай літаратуры [4].

У згаданай манаграфіі яскрава выявіўся і яшчэ адзін талент К. Хромчанкі – як бліскучага стыліста. Вельмі тонкае адчуванне сэнсавага і гукавага напаўнення слова з’яўляецца вызначальнай рысай ужо першай кнігі даследчыка. У гэтай сувязі прыгадваецца, як ён працаваў з намі, студэнтамі-філфакаўцамі, што пісалі курсавыя і дыпломныя працы пад яго кіраўніцтвам. Нашы опусы ён перачытваў, не шкадуючы ўласнага часу, па некалькі разоў, кожны раз надаючы ім стылёвай гладкасці і вызваляючы ад моўных недакладнасцей і «ляпаў», а тым самым даваў нам запамінальны ўрок ашчаднай працы са словам.

Наколькі бездакорнай была вышэйназваная манаграфія маладога даследчыка сведчыць той факт, што пры выданні зборніка абавяданняў у 1970 годзе і 5-томнага збору твораў П. Пестрака ў 1984 годзе напісаць да іх прадмовы прапанавалі менавіта К. Хромчанку [2, с. 3–14; 3, 6–22,]. Ён жа быў і рэдактарам 1-га і 5-га тамоў згаданага 5-томніка.

Яшчэ ў перыяд сваёй працы ў Акадэміі навук К. Хромчанка пачаў цікавіцца літаратурай мяжы XIX–XX стст. У яго асабістым архіве захавалася нямала выпісак з газет, часопісаў таго перыяду, перапіска рэдакцый з пісьменнікамі, іншыя запісы. Даследчык вывучаў літаратурны працэс у вельмі шырокім кантэксце, не абмяжоўваючыся толькі мастацкімі тэкстамі і ўважліва прыглядаючыся да ўсіх аўтараў, не зважаючы на ідэалагічныя штампы, якія змяшчаліся ў падручніках і энцыклапедычных даведніках. Таму, калі ў 1979 годзе з друку выйшла яго чарговая манаграфія «Беларуская мастацкая проза (канец XIX – пачатак XX ст.)», цікавасць да яе была непадробнай [1]. К. Хромчанка ўключыў у пералік разглядаемых аўтараў практычна ўсіх, чые апавяданні на беларускай мове пабачылі свет у азначаны перыяд. У выніку чытач атрымаў магчымасць убачыць даволі шырокую панараму развіцця беларускай мастацкай прозы, даведацца, да прыкладу, пра што пісалі «рэакцыйныя» пісьменнікі, той жа А. Пшчолка, творчасць якога была малавядомай нават студэнтам-філолагам, ацаніць значэнне малой прозы Ядвігіна Ш., Максіма Гарэцкага і інш.

Даследчык прасачыў, як развівалася беларуская мастацкая проза колькасна і якасна, вылучаючы найбольш знакавыя постаці і даючы іх ўкладу ў нацыянальную літаратуру грунтоўную ацэнку. К. Хромчанка разглядаў нашаніўскія публікацыі, асобныя кніжныя выданні, не зважаючы на тое, што паводле ацэнак савецкіх ідэолагаў ад літаратуры яны лічыліся нацыяналістычнымі альбо контррэвалюцыйнымі.

Адметна, што праз два гады ў Львове выйшла кніга вядомага ўкраінскага даследчыка літаратуры І. Дэнысюка з падобнай назвай: «Развиток української малої прози XIX – поч. XX ст.». Зразумела, што К. Хромчанка не мог абыйсці яе маўчаннем. У рэцэнзії, змешчанай у навуковым часопісе «Веснік БДУ», ён даючы высокую ацэнку працы свайго замежнага калегі, адзначыў: «Сінтэтычна-абагульняючы аспект спалучаецца з дэталёвым аналізам паэтыкі аднаго твора, а ўкраінская навелістыка ў

цэлым разглядаецца ў яе кантактах з рускай, беларускай і замежнай» [5, с. 74]. Увогуле ж трэба адзначыць, што беларуска-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі займалі асобную старонку навукова-педагагічных зацікаўленняў К. Хромчанкі.

На філалагічным факультэце БДУ яму давялося распрацаваць, па сутнасці, аўтарскі курс – «Літаратура народаў СССР». У канцы 1960-х па гэтай дысцыпліне ніякіх вучэбных дапаможнікаў яшчэ не было выдадзена. Малады выкладчык сабраў і сістэматызаваў матэрыял па літаратурах былога Савецкага Саюза. Слухачы гэтага ўнікальнага курса атрымлівалі магчымасць прасачыць развіццё нацыянальных літаратур народаў Прыбалтыкі, Закаўказзя і Сярэдняй Азіі ад старажытнасці да сучаснасці.

Пасля распаду Савецкага Саюза згаданы курс стаў неактуальным. Паўстала пытанне аб яго замене. У выніку пэўных роздумаў, абмеркаванняў было прынята рашэнне ўвесці ў вучэбныя планы філалагаў-беларусістаў і русістаў новую дысцыпліну – «Літаратура бліжняга замежжа». Паводле канцэпцыі, яна павінна была асвятляць гісторыю развіцця польскай і ўкраінскай літаратур, якія былі тыпалагічна блізкія беларускай, і ў аглядным плане – літаратуру народаў Прыбалтыкі. Зразумела, што займацца распрацоўкай новага курса было даручана К. Хромчанку. Трэба сказаць, што ў сілу аб'ектыўных і суб'ектыўных прычын і ў ранейшыя часы добрую палову курса «Літаратура народаў СССР» займалі лекцыі па гісторыі ўкраінскай літаратуры, таму вялікіх складанасцей пастаўленая задача не выклікала.

Апрача згаданых дысцыплін К. Хромчанка вёў спецсемінары па беларуска-ўкраінскіх літаратурных узаемасувязях і чытаў спецкурс, прысвечаны Тарасу Шаўчэнку. Трэба адзначыць, што даследчык збіраў матэрыялы аб жыцці і творчасці ўкраінскага класіка на працягу ўсяго жыцця. Ён меў унікальныя выданні, якія набываў сам альбо дасылалі сябры з Украіны. Да прыкладу, у яго кніжных зборах было факсімільнае выданне легендарнага рукапіснага альбома Кабзара «Тры леты». Гэты альбом пісаўся не для друку і змяшчаў крамольныя па тым часе вершы і паэмы, у якіх крытыкаваўся царскі рэжым. Менавіта гэты дакумент быў канфіскаваны пры арышце пісьменніка ў 1847 годзе і стаўся найбольш важкім «злачынствам», за якое паэт атрымаў самае строгае пакаранне з усіх кірыла-мяфодзеўцаў (да ліку якіх ён, дарэчы, фармальна не належаў) – безтэрміновую высылку ў салдаты «без права пісаць і маляваць» (уласнаручнае дапаўненне імператара Мікалая I да прысуду паэта).

Дасканаласць ведання творчасці Шаўчэнкі, а таксама шматлікіх падрабязнасцей асабістага жыцця ўкраінскага паэта надалі К. Хромчанку аўтарытэт аднаго з вядучых шаўчэнказнаўцаў нашай краіны. Нядзіўна, што менавіта ён стаў аўтарам разгорнутай прадмовы да першай кнігі, якая распачынала выбітную серыю «Скарбы сусветнай літаратуры» – Тарас Шаўчэнка «Вершы. Паэмы» [6, с. 5–20]. Яна ўбачыла свет у 1989 годзе і змяшчала беларускія пераклады вершаў і паэм ўкраінскага Кабзара. К. Хромчанка даволі грунтоўна прасачыў асноўныя вехі творчага шляху ўкраінскага класіка, зрабіўшы акцэнт на яго кантактах з лепшымі сынамі беларускай зямлі – паэтамі, скульптарамі, мастакамі.

Шмат часу і сіл прысвяціў К. Хромчанка даследаванню беларуска-ўкраінскіх літаратурных, культурных узаемасувязей 20-х гадоў XX ст. Сабраны матэрыял змяшчаў інфармацыю пра пераклады твораў мастацкай літаратуры на беларускую і ўкраінскую мовы, іх выданні, творчыя сустрэчы і асабістыя кантакты беларускіх і ўкраінскіх пісьменнікаў – у гэты перыяд яны сапраўды былі надзвычай актыўнымі і плённымі.

На пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя даследчык сістэматызаваў багатую фактуру і атрымаўся даволі ёмісты рукапіс, які несумненна заслугоўваў асобнага выдання. Перамовы з выдавецтвамі былі няпростымі – гэта быў час вострага фінансавога крызісу, таму выдавалася ў асноўным забаўляльная літаратура, якая прыносіла прыбытак, а навуковая адкладвалася на «потым». Так сталася і з рукапісам Хромчанкі. Працу ўзялі да выдання, паставілі ў план на бліжэйшы год, аднак з-за недахопу грошай былі вымушаны перанесці на год наступны, потым зноў на наступны, а ў выніку і ўвогуле забыць на яе.

Тым не менш, сабраны матэрыял ўсё ж пабачыў свет на самым канцы жыццёвай дарогі даследчыка. І хаця К. Хромчанка з 2000 г. не працаваў на філалагічным факультэце БДУ, напярэдадні яго 80-годдзя кіраўніцтва факультэта, ведаючы пра нявыдадзеную кнігу, рашыла зрабіць падарунак свайму заслужанаму ветэрану. Манаграфія была пастаўлена ў план выданняў філалагічнага факультэта на 2009 г.

Аднак прайшло амаль дваццаць год з таго часу, як рыхтаваўся рукапіс. Неабходна было перагледзець сабраны матэрыял, што кольвечы перапрацаваць і, па магчымасці, дапоўніць. На вялікі жаль, здароўе даследчыка пачало імкліва пагаршацца. Ён ужо не мог сам сядзець за сталом, вычытваць і правіць рукапіс. На дапамогу бацьку прыйшла дачка Галіна, якая працавала на той час выкладчыкам беларускай мовы на тым жа філалагічным факультэце. Яна прыгавала пазней, што праца над кнігай надавала сіл і чароўным чынам перамяняла бацьку. Ён уважліва слухаў, як дачка чытае тэкст і на слых правіў стыль, удакладняў факты, якія памятаў, альбо загадваў паглядзець іх у сваіх запісах ці даведніках.

Манаграфія «Скрыжаванні шляхоў адраджэння: беларуска-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі 20–30-х гадоў XX стагоддзя» выйшла з друку літаральна за некалькі тыдняў да смерці аўтара [7]. Кузьма Рыгоровіч ужо амаль увесь час ляжаў непрытомны, але ў адну з рэдкіх хвілін ледзь прыкметнага абуджэння Галіна на хвілінку ўлажыла яму ў рукі яго апошняю кнігу. Так, завяршаючы сваю жыццёвую дарогу, ён здолеў перадаць нашчадкам плён сваёй руплівай шматгадовай працы. Яго старанні не прапалі марна. Кнігі К. Хромчанкі многія і многія гады будуць служыць наступным пакаленням даследчыкаў роднай літаратуры.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Хромчанка К. Р.* Беларуская мастацкая проза (канец XIX – пачатак XX ст.). Мінск: БДУ, 1979.
2. *Хромчанка К. Р.* Вернасць жыццёвай праўдзе // Пестрак П. Апавяданні. Мінск : Народная асвета, 1970. С. 3–14.

3. *Хромчанка К. Р.* Водгалас зведанага і перажытага // Пестрак П. Збор твораў. У 5-ці т. Т. 1. Вершы, апавяданні, аповесці. Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. С. 6–22.

4. *Хромчанка К. Р.* Піліп Пестрак: Жыццё і творчасць. Мінск: выд. Акадэміі навук, 1960.

5. *Хромчанка К. Р.* Рэц. на кн.: Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. О. Денисюк. Київ : Вища школа, 1981. // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. Серыя 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. 1983. № 2. С. 73–74.

6. *Хромчанка К. Р.* Свабоды і дружбы народаў пясняр // Вершы. Паэмы: пераклад з украінскай Тарас Шаўчэнка. Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. С. 5–20.

7. *Хромчанка К. Р.* Скрыжаванні шляхоў адраджэння: беларуска-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі 20–30-х гадоў XX стагоддзя. Мінск: Выд. БДУ, 1987.